

PAPER DETAILS

TITLE: KİTAB-I DEDEM GORKUD: TARIHI-FİLOLOJİ ARASTIRMA TECRÜBESİ

AUTHORS: ELİYAROV ELİYAROV

PAGES: 11-22

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/673464>

“KİTAB-I DEDEM GORGUD”: TARİHİ-FİLOLOJİ ARAŞTIRMA TECRÜBESİ*

SÜLEYMAN SERDAR OĞLI ELİYAROV

Epik abidelerin tarihilik bakımından öğrenilmesi bir çok mübahiseler doğurmuştur. Bu mübahiseler indi de devam etmektedir. Açık söylemeli: tarihçiler arasında epik eserlerin janr hüsusiyyeti çok zaman nezere alınmır; dastanlardaki alp, gehraman suretleri bu ve ya başka tarihi şahsiyyet ile, ayrı-ayrı boylarda tesvir olunan hadiseler ise konkret tarihi hadiseler ile birbaşa eynileşderilir¹. Filologların da yazılarında metodoloji bakımından yanlışlık az deyildir. Doğrudur, indi artık heç kim edebi kaynaklarda tarihi izlerin araştırılmasına karşı açık çıhuş etmir. Ancag indi de epik eserlerde tarih ile sesleşen hadise ve şahslerin ahtarılmasını, hetta epik gehramanların daşıdığı adlarda tarihi semantika ahtarılmasını yersiz sayan filologlar yoh deyildir². Başga bir folklor mütehasssının fikrinde: “Biz bu janrın /söhbət folklordan gedir- S.E./ tarih ile bağıllığını anlamag isteyirikse, real /tarihi/ hadiseleri, bu ve ya başka tarih-etnografiya laylarını, adları ve salnamelerden gelen te’siri deyil, dastanın özünü bütövlükde öğrenmeliyik”³. Halbuki bugünkü elm bele bir yol tutarag dastan yarpağlarında yaşamagda olan “sözlerin semantikasi”na, “adlara ve salname izleri”ne arha çevirseydi; Homer ve Firdovsi poemalarında, “Nibelunglar dastanı”, Skandinaviya sagaları, “İgor polku dastanı”... kimi epik abidelerin tarihi coğrafiyasına deyersiz bir nesne kimi yanaşsaydı, tarihin bir sıra düyünlü meseleleri açımlana bilmezdi. Yada salmag isterdim: “tarihten önce” baş vermiş dünyevi hadiselerin sirrini bir çok halarda tarihi salnameler deyil, mehaz epik abideler goruyub beşeriyete çatdırmışdır. Efsanevi Nuh peygamber zamanında baş vermiş olan felaket -“giyamet günü”/dünyanın suya gerg olması/ haggında ilk defe “Tövrat” da deyil, ondan bir nece min il önce gedim şümer dastanlarında yad edilmişdir. Gedim Hind dastanı “Mahabharata”ya göz yetirsek, 3500 il önce Mohenco-Daro şehrinin nece felakete uğramasını görmüş olurug: göz gamaşdırıcı parlag ışık ve “tüstüsüz alov” göründükten sonra dehşetli bir partlayış şheri dağıtmış, bu zaman çayların suyu “gaynadığı” üçün “balıklar ele bil peşlenmişdi”. Dastandaki bu bilgi sırf elmi ahtarış ile tesdig olundu. 1922-ci ilde arheolog R. Banercinin gazıntısı Mohenco-Daro şehrinin harabalığında erimiş daşlar, yangın ve son derece güçlü partlayış galıgları üze çıharmış oldu /alimlerin fikrinde,

* Kiril harflerinden Latin harflerine Hayati Develi tarafından aktarılmıştır.

¹ Folklor: *Problemi istorizma*. M., 1988, s. 247, 261-269. Hem de bahınız: *Folklor i istoričeskaya deystvitelnost*. Mahaçkala, 1976.

² Bah: Mirzoyev V.G., *Bilim i letopisi*. M., 1978, s. 18.

³ Putilov B.N., *Metodologiya sravnitelno-istoričeskogo izučeniya folkloru*. Leningrad, 1976, s. 226.

görünür, şehir üzerinde “gara şimşek” çahmışdı, onu yaradan fiziki-kimyevi birleşme ise havanın istiliyini 15 min dereceye galdıra bilir/⁴.

Elmde epik ve edebi gaynagların vahid tarihi-filoloji üsul ile araşdırılması yolunda deyerli tecrübe kazanılmışdır. Bu yazıda türk halglarının üç böyük abidesinden biri olan “Kitabi-Dedem Gorgud” yarpaglarındaki tarihi biliklerin üze çıkarılması garşıya goyulmuşdur. Gorgut boyları tarihi problemlerinin araşdırılması üçün V.V. Bartoldun üç yazısı⁵ ve onun yetiştirmesi A.Y.Yakubovskinin ayrıca megalesi⁶ başlangıç sayıla biler. Sonralar Gorgut kitabının tarihi meseleleri tarihi araşdırmalardan uzak düşmüş, yalnız filologların eserlerinde öz yerini sahlaya bilmişdir. Bu sonuncuların sırasında O.Ş. Gökyayın, M.Erginin, V.M. Jirmunskinin ve H.H.Koroğlunun araşdırmaları böyük yer tutur⁷.

Bartoldun ve Yakubovskinin araşdırmaları, göründüyü kimi, ilkin orta çağları ehate edir. Biz bu yazıda “Dedem Gorgut” kitabındaki tarihi biliklerin “aşağı”, “alt” gatlarını üze çıkarmağı garşıya goyurug.

“Kitabi-Dedem Gorgut” boylarında tarihin “alt” laylarının /esatiri-tarihin/ izlerinin galması elmi edebiyat üçün yeni mesele deyildir. Artıq O.Ş. Gökyay, V.M. Jirmunski, V.Ruben⁸, bu kitabda gedim türklerin özləri hagda yaşatdıkları soykök revayetlerinin izlerine ayrıca göz yetirmişler. Belli olduğu kimi, boylardaki oğuz alp-ları: “Azvay gurt enügi erkeginde bir köküm var” /XI boy/⁹ ve ya “Atam adın sorar olsan Gaba Ağac, anam adın diyerisen Kagan Aslan, benim adım sorar isen Aruz oğlu Basatdır” /VIII boy/¹⁰ söylemekle ulu ecdad ve totem sayılan gurt revayetine birbaşa isnad etmektedirler.

⁴ Bah: Kramer Samuel N., *İstoriya naçinaetsya v Şumere*. M., 1965, s. 178-179; Frezer C.C., *Folklor v Vethom Zavete*, M., 1986, s. 72. Gedim epik ve edebi gaynaglarda tarihi bakımından düzgün olmayan, özünü doğrultmayan biliklerin üze çıkarılması da onların tarihilik probleminin öyrenilmesi üçün çoh deyerlidir, bahınız: Podosinov A.V., *Proizvedeniya Ovidiya kak istoçnik po istorii vostoçnoy Evropi Zakavkazy*, M., 1985, s. 23-25.

⁵ V.V. Bartold bu üç megaleden “Gorgud”u 1896-cı ilde “Gorgud haggında yeni me’lumat”ı 1910-cu ilde, “Gafgazda türk eposu” adlanan derin araşdırmasını ise 1930-cu ilde yazmışdır. Her üçünün sonuncu çapı üçün bah: Bartold V.V. *Soçineniya* 5. cilt, M., 1968, s. 236-237; 377-381; 473-486.

⁶ Yakubovskiy A. Yu. “Kitab-i Korkud i ego znaçenie dlya izuçeniya türkmenskogo obşestva v epohu rannego srednevekovya”, *Kniga moego deda Korkuta. Oğuzskiy geroičeskiy epos, Perevod akademika V.V. Bartolda*. M. -L. 1962, s. 121-130.

⁷ Gökyay, O.Ş. *Dede Korkut*, İstanbul 1938; yine onun, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul 1973; Ergin, M., *Dede korkut Kitabı*, I, Ankara 1958; Jirmunskiy V.M., *Türkiskiy geroičeskiy epos*. Leningrad, 1974; Koroğlu H., *Oğuzskiy geroičeskiy epos*. M., 1976

⁸ Ruben W., *Ozean Märchenströme. Mit einem Anhang die 12 Erzählungen des Dede Korkut. -Folklore Fellow Communications*, Helsinki, 1944, s. 246-247. Gurt mövzusu ile bağlı hem de bah: Eliyarov S., “Dede Gorgut” kitabının esatiri revayet ve totemler dünyası- *Ulduz*, Bakı, 1984, No. 6, s. 51-56.

⁹ “Kitabi-Dedem Gorgut”dan getirilen parçalar Drezden ve Vatikan elyazmalarının faksimilesi /M. Ergin - 1958/ üzre verilir.

¹⁰ Kitabın yenice çıhan Bakı çapında S. Elizade “ağaca “ana” deyilmesi daha inandırıcıdır” düşünerek “Atam adın deirsən -Gagan Aslan” ohunuşuna üstünlük vermişdir /*Kitabi- Dede Gorgut*, Hazırlayanı F. Zeynalov ve S. Elizade, tarihi- coğrafi geydlerin müellifi S. Eliyarov. Bakı, 1988 s. 102, 249 - not 46/. SSRI-deki V.V. Bartold ve H.H. Araslı çaplarında da beledir ve bir vahtlar bu setirlerin yazarı da “Ana Gaba Ağac” ohunuşunu gebul etmişdi /bah.: hemin kitab, s. 258/. Ancag bu ohunuş yanlışdır. Elyazmasın-

Yeni, araşıdırılmamış meselelerden biri ananın ilahi hügu olan bir varlık kimi verilmesidir:

*Ana haggı Tengri haggı değılmışse
Gara polad üz gılıcum tartaydım
Gafillice görklü başing keseydim
Alca ganing yer yüzine dökeydim /Drezden, s. 282-283/.*

Bu sözler gelişi güzel bir söyleme deyil, özümlü tarihi çağların yaşayış ve düşünce gelibine uygun gelen bir dünyagörüşün izleridir. O çağlar ki, ana ile tanrı yanaşı gonyularmış, işlediği suçun büyüklüğüne bahmayarak onun hayatına el galdırmag daha bağışlanmaz bir suç sanıarmış.

Parçanın daşıdığı tarihi çaları /semantikanı/ anlamag bakımından onu Eshilin “Oresteya” eseri ile garşılaşdırmag yerine düşer. Eshil faciesinin gehramanı Klitemnestra başga bir kişiyle sevişdiyi üçün Troya savaşından gayıdan öz eri Agememnonu öldürmüşdü. Atasının heyanetle öldürölmesini eşiden Orest ise öz növbesinde anası Klitemnestranı getle yetirir, ancag *ana haggının* goruyucuları olan efsanevi erinler Oresti amansızcasına te’gib edirlir, çünkü *ana haggı* üzre günahı ağır olan ananı bele öldürmek her kes üçün yasag idi. Eshilin geleme aldığı bu epik tarihçe öten yüzillikde Bazel Üniversitesi Roma Hügu kafedrasının professoru Yohann Yakob Bahofenin diggetini özüne çekmiş, onun yazdığı kitab ise “*Ana haggı*” adlandırılmışdı¹¹. Bahofen öz araşıdırmasında “Oresteya”nı ölmekde olan ana hügu ile yaranmagda olan ata hüguğunun facieli tesviri kimi giymetlendirmişdir. Bu eslinde beşer tarihinde anahaganlık /matriarhat/ deyilen bütöv bir çağın açımı üçün acar oldu¹².

“Dedem Gorgut” boylarında ve gedim Yunan faciesinde “ana haggı” anlayışının tam aynı çalarda işlenmêsini, tarihen aynı semantika yükü daşmasını yanılmadan elmi deyeri sözsüz olan ohşayış /analog/ saymag olar. Çünkü her iki edebi gaynag üzre “ana hügu” çağının modeli, bu sonuncunun özel göstericileri açılana bilir. Ancag men deyerdim, “Dedem Gorgut” boylarında sahlanılmagda olan esatiri tarih bilikleri daha geniş ve çohçeşidlidir. “Oğuz zamanı” üçün adi bir hal olan gadın kultu- “gadına perestiş” düşüncesi ilahileşdirilen ve “elahezret” varlık¹³ sayılan ana ile yanaşı

da bütün aydınlığı ile *Ana* -Kağan Aslan yazılmışdır. Ancag iş tekce yazılışda deyildir. Belli olduğu kimi, söykök revayetinde türklere dünyaya getiren dişi, *ana* gurtdur. Çoh sonralar, hüsüsile patriarhal /atahaganlık/ gaydaların güçlenmesi ile bağli ilkin ana gurdun yerini erkek gurt (uygur yazılı oğuznamede- “gonur yallı, gonur tükklü böri” de erkekdir, ye’ni XI boydaki “Azvay gurt enügi erkegi”ne tam uygundur) tutmuşdur. Demeli, “ana-kagan aslan” sureti söykök revayetindeki dişi canlıdan töreme düşüncesi daha düzgün yaşamagdadır, zira bu suret özü de dişi gurt suretinden bir projeksiyon biçimli guramadır. Bütün bu deyilenlere göre, V.V Bartoldun Tepegöz-Basat boyunda aslanı erkek anlamına /“lev”/ çevirmesi yanlışdır, çünkü boydaki “ana-kagan aslan” dünyagörüşü ile mentigi bakımından uzlaşa bilmir.

¹¹ Bachofen J.J., *Das Mutterrecht*, Stuttgart, 1861.

¹² Geniş me’lumat üçün bah: Eliyarov S., *Dedem Gorgut* kitabında anahaganlığı tarihinin izleri.- *Azerbaycan filologiyası meseleleri*, II Kitap Bakı, 1984, s. 185—198.

¹³ “Dedem Gorgud”un birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve altıncı boylarında işlenmiş olan gadınım ana // gadın ana ve gedim Türk run yazılarındaki *Ögäm qatun* tamam ile aynı anlayışdır. Gadın ana // Ögäm

elin, neslin bütün kadınlarına aid edilirdi. Yağlar ile her bir karşılaşmanın, savaşın Oğuz eli için getirebileceği en ağır sarsıntı ölüm-itim deyil, *gız-gelinlerin* derde düşmesi sayılırdı: “Sen gedeli /esirliye- S.E./... gaza benzer *gızım-gelinüm* ağ çıkardı, gara geydi” /IV boy/; “... üzerüme yağı geldi... Gaza benzer *gızımız-gelinümüz* bunglu oldu” /XII boy/. Burada da gedim türk kitabeleri ile semantika eyniliyi göz önündedir. Kül Tigin-böyük abidesinde ağır Çin /Tabğac /ağalığı mehz bele tesvir edilmiştir /çevirmesini veririk/ “[Türk halgı] öz güçlü ulu neslin tabgac halgına gul oldu, temiz *gız neslin* keniz oldu”. Ve ya: “Mügeddes meşeli Ötüken dağının [halgı]. Gündoğar semte yürüşe vardın, günbatar semte yürüşe vardın, vardığın yerde /gazancın/ bu oldu: ganın su kimi ahdı, sümüyün dağ kimi galandı, güçlü ulu neslin gul oldu, temiz *gız neslin* keniz oldu”. Bu tarihi çalar eyniliyi terminoloji bakımından boylarda *gızım gelinüm*, *gızımız gelinümüz*, run yazıtlarında ise *gız kelinlerim*, ya da her iki gaynağlar silsilesinde *gız oğlın* /IV boyda: Burla hatun “Gırg ince bellü *gız oğlan* ile Gara aygırın dardırdı, bütün bindi”/ anlayışları ile bildirilmiştir. Neslin, gebilenin, elin “*gız-gelinlerinin*” yağlar eline keçmesine bele bir dözümsüz münasibeti epik senet uydurub yaratmamıştır. Bele bir münasibet, özü de real tarihi çağların-ölmekte olan ana neslinin sonralar yaşamagda olan galığından başka bir şey değildir. Ayrı-ayrı halgların tarihine üz tutduğda, marağlı netice alınır: kadının ulu varlığı kimi tanınması, onun yağların eline keçmesinin felaket sayılması gedim germanlarda /“Tatsit germanlarında”/, eynen gedim türklerde olduğu kimi, başlıca yaşayış ganunlarından biri idise, gedim romalılar için bele bir münasibet yad ve anlaşılmaz bir iş idi¹⁴.

Dede Gorgut boylarında ümumtarih elmi için tutarlı biliklerden biri de ikili/ dualçifte/ nesli teşkilat olan *ekzogamiya* ile bağlıdır. Ekzogamiya esatiri tarihte universal teşkilat idi. Gedim insanların her bir toplumu tarihi gelişmenin müeyyen çağında iki neslin birliyyine dayanırdı, çünkü yalnız gan gohumları arasındaki ibtidai “nikahlar” sosyal irelileyişe büyük çetinlik yaratmagda idi. Biz “Dedem Gorgut” kitabında ikili nesli birliyin birden-bire üç izi ile karşılaşırız: *İç Oğuz - Daş Oğuz, Boz Ok - Üç Ok ve Sağ Gol - Sol Gol*. Eslinde Oğuz elinin bütün sosyal-siyasi-herbi guruluşu bu büyük anlayışlar ile ifade olunmuştur. Yeri gelmişken, gedim oğuzların tarihinde ikili nesli teşkilatın varlığı elmi edebiyatda çohdan üze çıkarılmışdır¹⁵. Ancag indiye kimi bu mesele üzre verilen arayışlar yalnız iki tarihi gaynaga arhalanırdı: Reşideddin “Cami et-tavarih”ine ve Ebülğazinin “Şecereyi terakime” eserine.

Halbuki “Kitabi-Dedem Gorgut” boylarında galmış olan bilikler yuharıda adları çekilen iki gaynaga nisbeten daha tutumlu ve arhaikdir.

gaton “elahezret, melike ana” demektir, ye’ni söz birleşmesindeki “kadın” sözü sosyal-siyasi titül kimi çıhiş etmektedir. Türk run yazılarındaki *Qanıq qağan ögäm qatun* ve “Dede Gorgut” boylarındaki *han baba gadın ana* (“Han babamın göygüsü, kadın anamın sevgüsü” ve ya “Gadın ana, bey baba deyü bozlatdınımı?”) söz birleşmeleri bunu bütün aydınlığı ile sübuta yetirir. “Gadın” sözünün gedim türklerde titül kimi işlenmesini türkoloji edebiyatda, yanılmıramsa, ilk defe 1962-ci ilde E. Pulliblenq söylemiştir /Pulliblenk E.G., “The Hsing -nu language”, *Asia Major*, Nev Series, Vol IX, L-1962, Pt. 2).

¹⁴ Eliyarov S. Eyni araşdırma, S. 190-196

¹⁵ Bah: Maksimov A.N., “K voprosu o totemizme u narodov Sibiri”. *UZİİ RANİON VII*, 1962, s. 9; Tolstov S. P., “Perejıtki totemizma i dualnoy organizasii u türkmen”, *Problemy istorii dokapitalistiçeskih obşestv*, 1935, No: 9-10, s. 28-29; Zolotarev A.M., *Rodovoy stroy i pervobıtnaya mifologiya*, M., 1964, s. 250

Bes “Gazan evin yağmaladırdı” ne demektir? V.M. Jirmunski “Dedem Gorgud” kitabını XV esrde “tertib eden” şehs haggında yazmışdır: “Lakin o özü de her şeyi aydınlaşıra bilmemişti, çünkü yazıya aldığı metnde çok şey artıg onun özüne de anlaşılma idi: misal üçün, Beyreyin gurtulmasında “adahlı müavini”nin rolu /III/, toyda Beyreyin öz yayına üz tutub söz demesi /III/, Salur Gazan evinin öz eli terefinden vahtaşırı “yağmalanması” /XII/ ve s.”¹⁶

Kitabın XII boyu girişsiz, ilk bahışda anlaşılma bir hadiseden başlanır: “Üç Ok Boz Ok yağnağ olsa Gazan evin yağmaladırdı. Gazan gerü evin yağmalatdı. Amma Taş Oğuz bele bulunmadı. Hem in İç Oğuz yağmaladı. Gaçan Gazan evin yağmalatsa halanın elin alur tışarı çıhardı, andan [sonra] yağma ederdı [ler]. Taş Oğuz beğlerinden Aruz, Emen ve galan beğler bunı eşitdiler, ayıtdılar ki: bag, bag, şimdiye degin Gazanun evin bele yağma ederdük, şimdi neçün bele olmıyavuz- dediler. İttifagi cemi Taş Oğuz beğleri Gazana gelmediler. Edevet eylediler” /D,291-292/.

Oğuzların siyasi hakimiyet sisteminde ikinci şehs olan Gazan han öz evini vahtaşırı* yağmaya goyur, varının dağılmasına gönüllü yol verir. Bu “yağma” ne oğuz yurdlarının yağ başgınları vahtı yağma edilmesine, ne de oğuzların özlerinin *akına* çıhib yağların mal-pulunu yağmalamasına ohşamayıp. XII boydaki yağma mevzusunun açımı garşısında XV yüzilin hettatı bir yana dursun, bu günün bilginleri de böyük çetinlik çekmektedirler. V.M.Jirmunskiye göre “Gazan evin yağmaladırdı” ifadesi eski en’ene ile bağılıdır- Herbi başgının emlakını bölüşdürmekle nesli kollektiv öz ferdi mülkiyyet hüguğunu te’min etmiş olurdu¹⁷. H.Koroğlu bu boyda beylerbeyinin evine toplaşan *genimetin* bölüşdürölmesi ehtimalını ireli sürmüşdür¹⁸. O.Ş.Gökyay “tarihlerimizde bu geleneyin kökünü gerilere doğru izlemek mümkün görünmür” yazmagda hağılıdır. Lakin Gorgut kitabında “yeniden üze çıkan” bu institütü Amerika hinduları davranışında görünen “potlaç” adetine: israflı bir gonaglıg vermek yolu ile garşı terefe /regibleri/ meydan ohumag adetine ohşar birşey sanması¹⁹ yanlıştır. “Potlaç” yahın ya uzag gonşu ile garşıdurma bildirir, oğuzlardaki ev yağması ise tam başga tarihi institutdur.

Gazan hanın öz evini yağmalatması oğuzların tarihinde herbi demokratiya çağı ile bağılıdır. Herbi demoktariya çağı Homer yunanları, Romadan gabagdaki itali tayfaları, Tatsit germanları, vikingler, habeledim türküt kaganlığı üçün seciyyevi sayılır. Bu, ibtidai icmanın dağılması arasındaki keçid dövrüdür. Demirçi körüyü, demir gılınç, balta ve gavahın, el deyirmanı, dulusçu dezgahı, araba, yelkensiz gemi, herfli yazı ve me’marlıg rüşeymlerinin bir senet kimi ortaya çıhması mehz bu çağa düşür.

Cemiyyetin etno-siyasi guruluşu da deyişilmişdir. “Gohum tayfaların ittifagi”, bizim eposda gohum elleri /bekdüzler başgısı Emen beyin, “min govum başları” Dügerin, albanlar başgısı - “min bir ceng beylerinin” başgısı Gazan Alpin, “elli sekkiz

¹⁶ Jirmunski, V.M. eyni eser, s. 629

¹⁷ *Kniga moego deda Korkuta*, s. 279, not 2.

¹⁸ Koroğlu H. Eyni eser, s. 153-154.

¹⁹ Gökyay O.Ş. *Dedem Korkudun Kitabı*, s. CCCXII-CCCXV.

* Vatikan elyazmasında “Gazan üç yilde bir evin yağmaladırdı” yazılmışdır/B, 92/.

selcugun" başçısı Dondar beyin temsil etdiyi elleri/ birleştiren İç Oğuz ve Daş Oğuz birliyi -"Galın Oğuz" yaranmışdı.

Herbi demokratiya çağında "daimi hakimiyet organı" *Müşavirler- Ağsaggallar Şurası* olmuştur. Oğuz alplarından altısı Aruz Goca, Gazılığ Goca, Kanglı Goca Duha Goca ve Ense Goca adını taşıyır. Bu "gocalar" /"ağsaggallar"/ Oğuz döyüş teşkilatında ayrıca bir bölük kimi "dogguz goca başı" Aruz Gocanın tabeliyinde çıhuş edirler. Bu "gocalar" oğuz cemiyetinde nesli-tayfa eyanlarının yüksek zümresinden idiler. Aruz Goca Gazan hanın dayısı, Daş Oğuzun başbileni, Yazıcıoğlu "oğuznamesinde" hetta gedim türklerin efsanevî hökümdarı Efrasiyabın (Alp Er Toganın/ oğlu idi²⁰; XII boyun gehramanı Gazılığ Goca hanlar hanı Bayındırın veziri kimi yüksek devlet me'muru olmuştur.

II ve IV boylarda "Galın oğuz imrencisi, Gazan beyin inagı boz aygırlı Beyrek" adlandırılan alp da, görünür, bu "gocalardan" biri sayılabilir /III boyda 16 illik dustagdan gayıdan Beyrek hele "inag" rütbesi almamışdı, ancag Gazan hanın sarayında "sağ gol", "sol gol" ve "has" beyleri ile yanaşı "eşikdeki inaglar" institutu artıg vardı/. Sonralar o özü de "goca" görünüşü almış, saggal burahmışdı, çünkü XII boyda giyam galdırmış Aruz Goca onu mehiz saggalından tutarag gılıçlamışdı. Gabagda adları çekilen altı "goca" ile yanaşı Garagüne oğlu Garabudag ve Gıyan Selçuk oğlu Dondar da herbi müşavir sayıla biler. Gazan han Oğuz beylerini "av avlamak, guş guşlamağa" galdırdıgda /II boy/ onların her ikisi ayrılıgda: "han Gazan meslehetdir" söyleyib razılığ bildirir/ belelikle, boylardaki dogguz "gocanın" hamısı adbaad artıg bize bellidir/. Aruz Goca ise ava çıhmağı beyendiyini bildirse de, üstelik soruşmuş: "Amma ... Gürcüstan ağzında oturursan, ordun üstüne kimi gorsan?" Tarihi bahımdan çoh marağlı olan bu meşrevet "dogguz gocanın", ye'ni herbi müşavir - ağsaggalların selahiyyet dairesinin genişliyini gösterir. Kitabdaki "gocalar" anlayışı Reşideddin ve Ebülğazi kitablarında "kengeş beyleri"ne tam uygundur. Reşideddinin "kengeş /dilimizdeki "geneşmek" sözü burdandır-S.E./yapın, beylerin istediği ne olsa, ele hökm verin" yazısı bunu gösterir²¹. Belelikle, herbi demokratiya dövründe daimi hakimiyet organı olan herbi şura /ağsaggallar şurası/ oğuz tarihinde dogguz "gocadan" -kengeş beylerinden ibaret olmuştur.

Herbi başçı /basilevs/ daimi vezife adamına çevrilir. "Dedem Gorgud" kitabında "halgın herbi başçısı" Gazan Alpdir. "İliada'da "erler hökümdarı" Agamemnon kimi, "albanlar başı", beylerbeyi Gazan alp da "müttefig" goşunlar başçısıdır. Bütün herbi-dövlət işlerini o özü aparır, ancag vezifesine seçki ile goyulur. IV boyda Gazan oğluna söyleyir: "On altı yaş yaşadın bir gün ola düşem ölem sen galasan. Yay çekmedün, oh atmadın... Ganlı Oğuz içinde çuldu almadın. Yarınkı gün zaman dönüb men ölüb sen galıcag tahtı tacım sene vermeyeler" /D,125/. Bununla yanaşı, Oğuz herbi başçısı Gazan, artıg yaranmış olan ali dövlət başçısı, "hanlar hanı" Bayındır ile goşa fealiyyet gösterir. Tarihi edebiyatda "ikili hakimiyet" ve ya "goşa krallıg" adlanan

²⁰ Gökyay O.Ş. *Dede Korkut*, S. 121-124.

²¹ Oğuz detanı. *Reşideddin oğuznamesi*. Tercüme ve tehlil A.Z.V. Togan, İstanbul, 1972, s. 19, 64-65; Kononov, A.N. *Rodoslovnaya turkmen, Soçinenie Abu'l-gazi hana Hivinskogo*, M.-L. 1958, s. 55.

bele bir özümlü ali devlet idareciliyi hezerlerin, oğuzların ve Garahanlıların gedim siyasi yaşayışında yazıya alınmıştır²².

Herbi demokratiya çağı müharibeler sırası bir iş olur, herbi genişlet için baş verir. Müharibenin verdiyi sayısız genişlet püşk gaydası ile halg özü bölüşdürürdü. Herbi başının bu bölgüye garişmag haggi yoh idi. Homerin tesvir etdiyi troyalıların halg yığıncağında /agora/ çoh demokratik gaydalar hökm sürür. Ahilles hediyeelerden, ye’ni genişletin bölüşdürülmesinden danışarken, bu vezifeni heç de Agamemnona ve ya her hansı başga bir basilevse deyil, hemişe “aheyilerin oğullarına”, ye’ni halgın özüne tapşırır.

XII boyda Gazan hanın öz evini yağmalatması mövzusunun açımı mehz herbi demokratiya ganunları ile bağlıdır. Gelin, VI yüzil Avrupa tarihçisi Turlu Grigorun “Frankların tarihi” kitabındaki “Suasson piyalesi” hekayetine gulag asag /hadise 486-cı ilden hakimiyete gelmiş Mereving hökmdarı Hlodvig ile bağlıdır/:

“O Zaman Hlodvigin goşunu bir çoh kilseleri talan etmişdi, çünkü Hlodvig hele bütperestlik günahlarına batıb galmışdı. Bir gün Franklar kilselerin birinden başga şeylerle yanaşı böyük ve gözel bir piyale ele keçirdiler. Kilsenin yepiskopu kralın üstüne elçiler gönderib... heç olmazsa bu piyaleni geri gaytarmağı rica etmişdi... Kral elçileri dinleyib söylemişdi: “Ardımızca Suassona gelin, ele keçen *bütün genişletin bölgüsü* orda olacag. Mügeddes ata isteyen gab *püşk ile* mene düşse (sözünüzü) yere salmaram”. Suassona çatıb genişleti bütün galağı ile ortalığa tökdükde kral söyledi: “İgid döyüşçüler, rica edirem o gabı bölgüden mene düşen pay ile birlikde mene veresiniz”... Kral bunu dedikde ağı, düşüncesi olan /döyüşçüler/ cavab verdiler: “Şerafetli kral! Burada biz ne gördükse, hamısı senin gazancın olduğu kimi, biz özümüz de senin hökmüne tabeyik. Üreyin ne isteyirse, onu da et, çünkü heç kes senin sözüne garşı çıha bilmez”. Onlar bele söyleyen kimi pahl, özünden tez çıhan ağılsız birisi haygırtı ile döyüş baltasını galdıraraq piyaleni parçaladı ve mırıldandı: “Püşk ile düşen paydan artıg sen burdan heç ne aparmaycagsan...” Aradan bir il ötdükden sonra, kral bütün döyüşçülere emr etdi ki, silahları ile Mart çölünde toplaşsınlar, çünkü silahın nece sahlandığını yohlamag isterdi. Budur, sıraları bir-bir öterken o, piyaleni vurub parçalayan döyüşçüye yanaşdı ve ona bildirdi: “Heç kim silahını senin kimi pis sahlamır, senin nizen de, gılıncın da, baltan da heç bir şeye yaramaz”. Ve baltanı onun elinden dartıb yere atdı. Döyüşçü baltasını galdırmag için azacıg eyildikde, kral yuharıdan güçlü balta zerbisi ile onun başını parçaladı, “Sen Suassonda piyaleni bele paralamışdın” deye söylendi”²³. Belekile, herbi demokratiya galığı olan genişlet bölgüsünün üç başlıca gaydasını üze çıharmış oldug: püşk atılması, “hamının” bölgüde iştirak etmesi ve herbi başının bölgüye garişmaması /yağma zamanı Gazan hanın halalı Burla hatunun elini alıb dışarı çıhması bununla bağlı idi/. Her iki gaynag silsilesinde -“Dedem Gorgud” kitabında ve “frankların tarihi”nde bu “ganunlar” pozulmuşdur. Birinci gaynagda bütün oğuzlar yağmada iştirak etmemişdi. İkinci gaynagda

²² Bu mövzu ile bağlı bahınız: Bünyadov Z.M., Eliyarov S.S., “Kağan” titulu haggında”, *Azerb. SSR EA Heberleri*, tarih, felsefe, hügug, 1984, s. 4; *Azərbaycan Türkleri*. Aylık ilmi, edebi dergi, Sayı 1 İstanbul, 1990, s. 44-47.

²³ Turskih Grigoriy. *İstoriya frankov*. Latıncadan çevirmesini V.D. Savukova hazırlanmıştır. M., 1987, s. 48.

ise herbi başçı neytral galmayaraq, genimet bölgüsünü öz iradesine tabe etmək ve püşk gaydasını pozmaq istemişdi. Her iki halda baş vermiş pozuntular öz ilkin ölçüsünden çıkmış herbi başçı hakimiyyəti ilə bağlı olmuşdur. İş bundadır ki, herbi başçı hakimiyyəti getdikçe real siyasi hökmranlığa /“kral hakimiyyətinə”/ çevrilerken, genimet bölgüsü - yağma institutu hele aradan çıxıb getmemişdi. Galmağına galırdı, ancag bu instituta has olan “demokratik” gaydaların pozulması tez-tez baş verir, her defe de gan tökülmesi, insan faciesi ilə gurtarırdı. Genimetin doğurduğu acgözlük oğuzların da içine nifag tohumu sala bilmiş, Daş Oğuz İç Oğuza asi düşüb edavet bağlamışdı.

“Dedem Gorgud” kitabının araşdırılması Azərbaycanda uzun süren etno-tarihi inkişafın yeni, “gözlenilmez” bir aharını üze çıharmışdır.

IV boyda Gazan han ovda olarken casus öz tagavoruna bele bir heber getirmişdi:.

ایتوکی اولتمیان چتو ککن مولتمیان البن لر باشی قزان اوغلنچوق ایله یاتورلر

“Hey ne oturarsan? İtuni ulatmayan, çetüğünü molatmayan *alpanlar başı* Gazan oglancuğu ile yaturlar” /D,127/..

“Alpanlar” etnik adının başqa bir yerde de işlenmesi bu anlayışa çox böyük dig-getle yanaşmağı teleb edir. XII boyda ohuyurug:

“Ağ-boz atlar çapdırur *alpanlar* gördüm, ağ işıglı *alpları* yanıma saldum” /D,206/..

اغ بوز اتلر چاپدیرر الپن لر کوردوم .
اغ اشقلی الپلری یانمه صالدوم .

Bütün tedgigatçılar sanki gözlerine inanmayaraq burda işlenen “alpanlar” sözü yerine “alplar” ohumuşlar. Yalnız 1978-ci il H.Arashı çapında bir de bu il /1988/ çıhan yeni Bakı çapında el yazmasının özünde olan “alpanlar” sözü olduğu kimi ohunmuşdur²⁴..

M.Ergin Drezden nüshesinde fe’len rastlaşdığı “alpanlar” sözünü Vatikan nüshesindeki “alplar” sözü ilə evez etmişdir /Vatikan nüshesinde hemin parçalarda “alplar” getmişdir./. Burda O.Ş.Gökyayın onun ünvanına yazdığı yumorlu tengidle razılaşmaq lazım gelir: Vatikan nüshesini nagis saysa da, “özünün Vatikan nüshesindeki ohunuşa bağlı galdığı yerler az deyildir”²⁵. Hagg üçün söylemeli: M.Ergin öz kitabının müvafiq yerlerinde sehife altı elmi-tengidi çıharışlarda Drezden el yazmasında her iki halda “alpanlar” yazıldığını bildirmişdir. O.Ş. Gökyayın öz ohunuşuna geldikde, zennimce bu ohunuş ümumiyyətlə kitabı Azərbaycan /Gafgaz/ mühitindən ayıraraq Kiçik Asiyaya bağlamag istemesinden ireli gelmişdir.

Lakin albanlar adını daşıyan ve “Dedem Gorgud” kitabında yad edilen toplum-Kiçik Asiyada deyil, Gündoğar Zagafgaziya da yaşamışdır.Tarihi gaynaglarda bu etnosun adı 1500 ile yahın: miladdan önce IV yüzillikden miladın X yüzilliyine geder bir vaht içinde mehaz Zagafgaziya da çekilir. Buna göre de IV boyda “Başı Açug” ya’ni Gürcüstan tagavorunun gündoğar gonşuları olan albanların başçısı Gazan hanla garşılaşması, albanlar haggında bütün gaynaglardakı tarihi-coğrafi me’lumata uyğun gelir.

²⁴ Bah: Ergin -1958, s. 157, 201; Gökyay -1973, s. 61, 100; Bartold -1962, s. 50-74; Arashı -1978, s. 74, 111; Zeynalov ve Elizade -1988, s. 69, 95.

²⁵ Gökyay O.Ş. *Dedem Korkudun Kitabı*, S. VI.

Drezden elyazmasındaki “alpanlar” yerine “alplar” işletmek metnşünaslığ bahımından da mümkün deyildir. Elyazmasından getirilen ikinci parçada bu sözler birbirinin ardınca keçir /ağ-boz atlar çapdırur alpanlar gördüm, ağ ışıglu alpları yanıma saldum/, her biri de ayrıca semantika yükü daşımagdadır.

Elyazma parçalarını paleografiya sepkisinde götürdükde yene yazılışın tesadüfi deyil, özümlü olması ile rastlaşırız. Ereb yazısında “nun” her iki yandan birleşebilen grafem olsa da, katib “lar” şekilçisini, daha doğrusu ‘lam’ı ‘nun’a birleştirmek istememiştir. Zennimce o bilerekden bu yolu seçmiştir. Çünkü o, البنلر deyil البن ل yazmış olsaydı, ya’ni sözün ortasındaki “nun”u “lam” ile birleştirseydi, bu sirli, islam dünyası üçün “yad” seslenen “alban” sözü gelecekde anlaşılmaz gala bilerdi. Görünür buna yol vermemek üçün katib çılış aramış, başka yerlerde birleşe bilmeyen grafemleri be’zen bitişik yazdığı halda /meselen “elif”le “lam”, “dal” ile “ha” ve başgaları/, “alban” sözünü ayırmıştır. Bununla da o, sözün itib batmaması üçün sonraki nesiller garşısında evezsiz iş görmüştür. V.M. Jirmunski bu sözünde çoh haqlıdır: “... kitabın tertibçisi, görünür, onu öz halgının keçmiş hağda mügeddes bir yaddaş saydığı üçün metne gayğı ile yanaşırdı”²⁶.

“Alp” ve “alban” anlayışlarının bir-birinden töreme olduğunu düşünmek olar. Başlıcası budur ki, birinci söz Mahmud Kaşgarlı “Divan”ında *alb* الب şeklinde yazılmışdır²⁷. Kitabın Drezden ve Vatikan elyazmalarının özünde de bir sıra parçalar da *alb* işlenir /“Elik Goca oğlu Alb Eren”, “Alb erden adın yaşurmag eyib olur” ve b./ “Kitabi-Dedem Gorgud” üçün *b-p* seslerinin yer deyişmesi ümumi haldır. Meselen, *b>p*: parmag; *p>b*: tobuglarını ve s. Bunu nezere alan gorgudşünaslar, o sıradan V.V. Bardold ve O.Ş. Gökyay *Pura* adını *Bay Bura* // *Bay Büre, Pay Piçen* yazılışını ise *Bay Bican* ohumuşlar. Bele oldugda, gedim alb/alp köküne “an” şekilçisi goşulmagla, “alban” adının yaranması gonunauyğundur. Cem şekilçisi “an” yalnız İran dilleri sisteminden alınma deyil, hem de gedim türk dillerinde işlenmiş ayrıca bir ünsürdür. “Kutadgu bilig” poeması buna canlı misaldır - bayat berdi davlat ay türk-an qutı. E.İ. Fazılov parçanı “ilahi /ağamız/ seadet verdi, ey *Türkler* ulusu” kimi çevirmişdir²⁸. Demeli, Azerbaycan etnotoponimiyasında rast geldiyimiz “türkan” kimi yer adları da “an” şekilçisi ile yaranmıştır ve etnik toplum bildirir. Görünür, Drezden elyazmasının adındaki “oğuzan” sözü de bu cem şekilçisi ile bağılıdır. Gedim Türk dillerinde er /döyüşçü, kişi/ sözünün “an/en/” şekilçisinin kömeyi ile *eren* /döyüşçüler, igidler/ anlayışına çevrilmesi ve bele bir söz birleşmesi yaranmasının M.Kaşgarlıda geyde alınması da artıg bellidir²⁹.

Meselenin tarihşünaslığına üz tutsag, Abbasgulu Ağa Bakıhanov hele keçen yüzil-lyin başlangıcında Guba gezasındaki *Alpan* kend adının /Yardımlı rayonunda *Alban* kendi de vardır/ “albanlar” etnonimi ile bağılılığını yazmıştır³⁰.

²⁶ Jirmunski V.M. Eyni Eser, s. 628

²⁷ Kaşgari M. *Turkiy Suzlar Devoni*, I c. Çevireni S.M. Mutallıbov. Taşkent 1960, s. 77.

²⁸ Fazılov E.İ., Leksika “Kutadgu bilig”, *Sovetskaya Türkologiya*, 1970, No: 4, s. 51

²⁹ Menges K.G., *Vostochnie elementy v “Slove o polku Igoreve”*, M., 1979, s. 76.

³⁰ Bakıhanov A., *Gülüstani-İrem*, Bakı, 1951 s. 21

Gehraman, igid, behadır me'nasında işlenen alb/alp sözü etnik toplum adının yaranması için özül ola bilermi? Bu suala müsbet cavab vermek olar. *Türük-türk* etnik adı V.Tomsen ve V. Bartolda göre, sosial-siyasi çalar daşıyan "güc" ve ya "ganun" anlayışından doğulmuşdur³¹. "Döyüşçü", "er" bildiren *gazag*, *üzbe* herbi-feodal terminleri de sonralar halg adına çevrilmişdir³². Tarihde bele semantika geçidleri çohdur. Gürcü ve Osetin dillerindeki *gumeri*, *gmiri* sözleri ve ruscada *kumir* sözü/ her üçü alp, gehraman çalarında işlenir/ gedim herbeil halg olan kimmerilerin /kimirri/ adından, Balkan slavyanlarının dilinde gul, reiiyyet bildiren *serb* sözü sibir-savir etnik adından götürülmüşdür³³.

Albanların kökçe Gafğaz-İber tayfalarının lezgi grupundan olmaları barede fikir gafğazşünaslıg edebiyatında XX yüzilde söylenilmişdir. Heç bir elmi araşdırmaya arhalanmayan bu fikir sonralar bir növ resmi ehkam biçimi almış, neinki albanların özlerinin, hem de Zagafğaziyada türk soyköklü etnosların tarihinin öyrenilmesine garşı bir vasiteye çevrilmişdir. Ancag son otuz ilin araşdırmaları ehkamcı "gözetlemelere" uygun gelmeyen işler ortaya çıharmışdır. Belli olmuş ki, Gafğaz albanlarının uzak keçmişdeki köklerini Avropada-Alp dağlarının adında ve ya Şotlandiyada ahtarmağa heç bir lüzum yohdur, çünkü dünya elminde türk halgları kimi tanınan gazahların, gırğızların ve türkmenlerin etnik terkiibinde "alban" adını daşıyan soylar olmuşdur. İndiki Türkmenistan erazisinde hetta iki "Alban" etnotoponimi geyde alınmışdır; gazah etnik gollarından biri olan albanlar geçen yüzilde kökçe sakaların töremesi sayılan uysınusun soyu içerisinde başlıca yer tuturdular³⁴. /Bele ise, Gorgut kitabında Uşun/Usun Goca oğlu Eğrek ve Segrek, Gazan hanın başcılıg etdiyi alban döyüşçülerindendir./. Orta çağda başlıca alban toponimlerinden olan "Aran" sözünün de türk köklü olması, III yüzil alban basilevsi Zoberin adının Hun serkerdelerinden birinin /*Zobergan*/ adına tam uygun gelmesi, 488-ci il Alban kilse ganunlarına çar ile birlikde gol çekib möhür basan yepiskoplardan birinin *Manas* adlanması, "Ağvan tarihi" kitabında /VII yüzilde yazılmışdır/ *Gazan* ve *Gor* /mügayise ediniz: Gor + Gut/ kişi adlarının keçmesi³⁵ eski gafğaz-iber nezeriyyesi ile bir yere sığışmayan tarihi faktlardır. *Dondar* ve *Gargar* kimi anlayışları da buraya gatsag, Gafğaz albanlarının gedim türk halglarına yad ve yabancı olmadıkları aydınlaşa bilir. "Dedem Gorgut" kitabının bir gaynag olmagla tarihi mentigi bundadır, albanların oğuz etno-tarihi toplumunun iç parçası /terkib hissesi/ kimi verilmesindedir. Oğuz beylerbeyisi Gazan hanın albanlara başcılı /"albanlar başı"/ olması, ya'ni alban döyüşçüleri alayına /atlı goşununa/ başcılıg etmesi elmi bahımdan başga nece yozula biler? Ahı, Oğuz herb işinde bölük ve alaylar ayrı-ayrı soylardan toplanardı. Tanınmış alplardan Emen bey Begdüz döyüşçüleri minbaşısı /"min Begdüz başları"/, Düger-adı çekilmeyen başga bir "govum" tayfa döyüşçüleri minbaşısı /"min govum başları"/, Dondar- "elli sekkiz selcuğun" başcısı /mügayise edin:

³¹ Barthold V.V. *Soçineniya*, T.U.M., 1968, s. 39.

³² Fedorov-Davidov G.A., *Obşestvennyy stroy Zolotoy Ordı*, M., 1973, s. 175—176.

³³ Bernştam A.N., *Oçerk İstorii Gunnov*, L., 1951, s. 174; Popov A.N. *Nazvaniya narodov SSSR*, LL., 1973, s. II.

³⁴ Geybullayev G.A., *Toponimiya Azerbaycana*, Bakı, 1986, s. 27—28.

³⁵ Aşurbeyli, S. *Gosudarstvo Şirvanşahov* Bakı, 1983. s. 56-58; Aliyev K., "Albanı-koçevniki i basilevs Zober", *Azerb. SSR EA Heberleri ictimai elmler*, 1962, No, 8, s. 23.

Aruz -“dogguz goca başı”/ kimi keçirlerse, “albanlar başı” titulu bu sonuncuların Oğuz ordusunda sosial-siyasi yerinin çoh yüksek olduğunu gösterir. Çünkü onlar bir-başa beylerbeyinin emri altında gullug edirdiler. Görünür ki, İç Oğuz siyasi bölgesi içerisinde alban torpaglarına Gazan han özü canişinlik edermiş. Bu, dolayı yolla İç Oğuzun siyasi-inzibati heritesinin gündoğar Zagafğaziya- Kür ve Araz çaylarınınaharı ile bağlı olduğunu gösterir³⁶.

Gafğaz albanlarının Azerbaycan halgının yaranmasında iştirak etmesi elm üçün yeni mövzu deyildir. Artıq 20-ci illerin araşdırmaları Azerbaycan dilinin Şeki lehçesinde alban şivesinin -“ağvanlar mehlesi şivesi”nin olduğunu üze çıharmışdır³⁷. Orta esr tarihi üzre görkemli mütehessis İ.P. Petruşevski yazmışdır: “Getdikçe albanların çoh hissesi Azerbaycan halgının terkebine keçerek, müselmanlaşmışdır,kiçik bir hissesi ise /Şeki ve Dağlıg Garabağda/ ermenilerle üz-üze gelerek ermenileşmişdir”³⁸. Tarihi ve etno-demografik edebiyatda bu fikir gebul edilmişdir³⁹.

“Dedem Gorgud” kitabında ulu babalarımızın fe’li hökmdar kimi tanıdığı Gazan Alpın “albanlar başı” titulu ile çıhiş etmesi Azerbaycan halgının yaranmasının öyrenilmesinde yeni istigamet açmış olur.

Dede Gorgud boylarının çoh esatiri zamanlardan yaranmağa başlaması şübhe doğurmur, çünkü bu boylarda ibtidai efsane ve totemçilik düşüncelerinin, nesli guruluş yaşamının canlı izleri üze çıharıla bilir. “Herbi demokratiya” /“gehremanlıg”, alplıg/ çağı ile bağlı olan bilik boylarda hüsusile güçlüdür. “Oğuz zamanında”, “ol zamanda” kimi söz birleşmelerinin ifade etdiyi nostalji hissi de bu çağla bağlıdır.

Tarihi-filoloji sepkide aparılan araşdırma boylardan bize çatan biliklerin “alt gatının” tarihi cografiya meselesini ortaya atır. Bu mesele ile bağlı V. M. Jirmunskinin yazısına göre, boyların be’zileri “gismen Orta Asiya erazisinde, Sır Deryanın aşagı aharında /IX-XI yüziller/, gismen de oğuzların yeni veteni Zagafğaziyada /Azerbaycan/ ve Kiçik Asiyanın gonşu bölgelerinde /XI-XV yüziller/ yaranmışdır”. O. Ş. Gökyay da bu fikirdedir⁴⁰. Fikir aydındır: Selçugların Ön Asiyaya gelişinden önce/XI yüzil/“yeni vetende” Gorgut boylarının izi ola bilmezdi.

Ancag son illerin araşdırmaları üzre gedim türklerin, o sıradan ilk oğuz gollarının Gafğaz “odisseya”sı artıq miladın I minilliyinin birinci yarısında baş vermekde idi /H.Haussig Hun-Bulgar soyundan olan *onogurları* oğuzlar ile eynileşdirerek onların adını *onoguz* ohuyur^{40a}, bu ise türk dillerindeki r>z seskeçidi ganununa tam uygundur/. Kitabda albanlardan başka balgar // bulgar ve Kanglı /kenger/ eponimlerinin

³⁶ Bu mövzu ile bağlı bah: Eliyarov S. “Dedem Gorgud” kitabında “Böriağız”, “Şiröğüvez” anlayışları”, *Türk Dillerine dair etimoloji ve tarihi morfoloji tedgigler*. Bakı, 1987. s. 10-23.

³⁷ Aşmarin N.İ. *Obşiy obzor narodnih tyurkskih govorov g. Nuhi*, Baku, 1926.

³⁸ Petruşevskiy İ.P.O *dohristianskih verovaniyah krestyan Nagornogo Karabaha*, Baku, 1931, s. 14; yine onun, *Oçerki istorii feodalnih otnoşeniy v Azerbaycane i Armenii v XVI-naçale XIX v.*, Leningrad, 1949, s. 52.

³⁹ Novoselsev A.P., Paşuto V.T., Çerepnin L. *Puti razvitiya feodalizma*, M., 1972, s. 42; Bruk S.N. *Naselenie mira*, M., 1981, s. 236.

⁴⁰ Jirmunski V.M. Eyni eser, s. 629; Gökyay O.Ş. *Dedem Korkudun Kitabı*, s. LI-LVII.

^{40a} Haussig H. W., “Theophylakt Exkurs über die skythischen Völker”, *Byzantion*, XXII, Bruxelles, 1951, s. 364-365.

galması uzak geçmişin bilikleridir, çünkü birincilerin Zagafğaziyaya ahını suryanı ve ermeni gaynaglarında miladdan önce II yüzile, ikincilerin gelişi ise V - VI yüz illere aid edilir Halbuki Kül Tigin abidesinde *kengeres* halgının adı 712-713-cü illerle bağlı, ya'ni Zagafğaziya kengerlerinden 2-3 yüzil sonra çekilir⁴¹. İkinci boyda adı geçen Alp Erenin yaşam arayışı /“biografiyası”/ Yazıcıoğlu Eli “Oğuznamesi”nde Etil Alpın heyat yolu, bu sonuncu ise, Hun başçısı Attilanın heyat tarihçesi ile sesleşir. Fikrimizce, Attila ile bağlı bilikleri oğuzların epik senetine protobulgar tayfalarından biri olan Onogur/Onoğuz/toplumu getirmiştir; onların büyük kütlesi Attilaya goşularag Avropa yürüşlerinde iştirak etmiş, feget Attilanın varisleri ile yola getmeyib Gafğaza- indiki Balkar deresi üzerine gayıtmış, Zagafğaziyaya da sohumuşdular⁴².

Demeli, boylardaki uzak geçmiş /“alt gat”/ bilikleri yalnız IX-X yüzilliklerde Sır Derya üzerinde yarandıgından sonra “yeni vetene” XI-XV yüzillerde köçürülmemişdi. “Balgar”, “kanglı”, “alban” anlayışları ve Attila tarihi ile sesleşen bilikler Gafğaz regionunun özünde yaranıb dastanın malı ola bilerdi. Tesadüfi deyil, V.V.Bartolda göre, boylarda yad edilen “Oğuz zamanı” uzak geçmişe, islamin birinci yüziline düşür⁴³. Bu çağa kimi gedim oğuzlar boylardan bize belli olan epik gehramanların çohunu artı tanıyırdılar.

⁴¹ Bah: Aliyarov S.S., “Konomastike “Knigi Korkuta”, *Azerbaycan Dilinin Tarihi Leksikasına Dair Tedgigler*, Bakı, 1988, s. 11-23.

⁴² Bah: Aliyarov S.S., “Kepiçeskoy biografi Alp Erena, “*Sovetskaya Türkologiya*”, 1987, No: 6, s. 19-27.

⁴³ Bartold. V.V., *Soçineniya*, t. V, s. 480.